

MEMO METONÜÜMIA KOHTA

NB!

Lugege alguseks läbi saidi “Ütluste semantikast” allpeatükid 2.2–2.4:

<http://haldjas.folklore.ee/~kriku/RETSEM/retsem2.htm>

METAFOORI JA METONÜÜMIA ERISTAMISE KRITEERIUMID ROMAN JAKOBSONIL. METONÜÜMIA KUI VASTUOLULINE TROOP

Eriti meie saidi allpeatükid 2.2–2.3:

Siin pöörake tähelepanu eriti järgmistele asjadele.

1. Jakobsoni topeltkriteeriumid metafoori ja metonüümia eristamiseks — **semantiline** ja **süntaktiline** e. **positsionaalne**:

metafoori konstituentidelt nõutakse **sarnasust** mõlemas plaanis;

metonüümia konstituentidelt nõutakse **külgnevust** semantilises plaanis, kuid siiski **sarnasust** (asendatavust) positsionaalses plaanis.

2. Jakobsoni kriteeriumide valgusel hakkab metafoor näima “harmonilise” (“täisparadigmaatilise”) tehtena, kuna paradigmaatilist assotsiatsiooni, asendatavusvahekorda on loomulik kujutleda kehtivat mõistete vahel, mis lasevad endid omavahel võrrelda ja omavad tähenduslikku ühisosa, kui ka (ühtaegu) süntaktiliselt samaliigiliste sõnade vahel. Metonüümia seevastu hakkab näima vastuolulise tehtena, kuna külgnevus-assotsiatsioon on loomuldas süntagmaatiline assotsiatsioon, järgnevusvahekord, mis väljendub keeles tavaliselt erinevate süntaktiliste sõnaklasside (nn. sõnaliikide) suhtena: noomeni ja verbi, substantiivi ja adjektiivi, verbi ja adverbi vmt. suhtena. Kummatigi nõutakse metonüümia asjaosalistelt süntaksiplaanis asendatavust, st. paradigmaatilist vahekorda. Seetõttu peab metonüümia oma eneseteostuses alatasa pöörduma “süntaktilise pettuse” poole (nagu substantivatsioon, parafraseerimine jmt.)

Vt. lähemalt ptk. 2.3 alguosa ja 2.3.2.

SEGADUSED DOMEENI MÕISTEGA. METAFOORI KAKS TUGIDISTINKTSIOONI. INIMDOMEENI PIRES TOIMUVAD PROJEKTSIOONID

Need on asjad, mis meil on juba eelnevalt mitmel korral jutu all olnud.

Kognitivistliku üldteooria järgi opereerib metafoor kahe erineva kogemus- või mõistedomeeni vahel, metonüümia aga ühe ja sama domeeni piires. Metafoori üldvalem kognitivistidel on A IS B, metonüümia üldvalem aga A STANDS FOR B (või ühtluse mõttes võiks olla: B STANDS FOR A).

Metafoori ja metonüümia vaheliste piiriprobleemide ja segunemise üldisemaks põhjuseks kognitivistlikus teoorias on **domeeni** mõiste enda mitmetimõistetavus. Yeshayahu Shen on märkinud, et senises kirjanduses kattub domeeni mõiste regulaarselt kord **skeemi** mõistega (mille komponendid on suhestatud külgnevalt, metonüümiliselt, nt. kausaalselt, temaatilisel, ruumiliselt) kui ka **taksonoomilise kategooria** mõistega (mille liikmed on suhestatud metafoorsel põhimõttel, st. taksonoomilise sarnasuse alusel).

Me rääkisime eelmistel kordadel ka sellest, et erinevate käsitluste põhjal sugeneb kujutlus domeenide kogumist nt. kui:

1) üksikestest välistuvate klasside (nt. Suure Ahela astmete) reast või

2) asjust, mis võivad omada ühisosi ja olla üksteisesse sahteldatud (nt. üks domeen teise alldomeeniks) või
3) kui olemise kõige üldisemaist kategooriatest ja mõõtmetest (AEG ja RUUM, EESMÄRK ja VAHEND, PÕHJUS ja TAGAJÄRG jts., mis olelevad ja osalevad praktiliselt kõiges, millest on võimalik mõelda või rääkida.

Domeeni mõiste problemaatikaga liitub **projektsiooni** mõiste mõningane krüptilisus ja ta vahekord **mapping**-operatsiooniga. Projektsiooni mõiste on algusest peale iseloomustanud eelkõige **metafoori** olemust, projektsioon on olnud eri domeenidest pärinevate skeemide, st. põhimõtteliselt **samaliigiliste** entiteetide ja struktuuride vaheline operatsioon. Silmas pidades metonüümia spetsiifikat paradigmaatika / süntagmaatika plaanis — st. seda, et **metonüümia** töötab põhimõtteliselt **eriliigiliste** üksuste vahel — peaks ilmseks saama, et kõnelda ontoloogilistest vastavustest metonüümia moodustajate vahel (olgu nendeks siis sõnad, mõisted, imidziskeemide komponendid või mis iganes) on üpris problemaatiline, nagu ka kõnelda metonüumiast kui projektsioonist üldse. Kuid mõiste **mapping** seostatult metonüumiaga välgatab erandlikult ka nt. Lakoffi ja Turneri raamatus “More than Cool Reason” (lk. 103). Sellega on tekitatud metonüumiaga seonduv loogiline vastuokssus: ühelt poolt opereerib ta **ühe ja sama** domeeni piires, teisalt aga peab olema samuti **projektsioon** (sest klassikud on seda kogemata öelnud), projektsiooni aga on loomulik kujutleda nimelt domeenide**vahelise** operatsioonina. Niisiis on hakatud ka ühe ja sama domeeni piires toimuvate operatsioonide tähistamiseks kasutama mitmesugused abimõisted, nagu **subdomain**, **superordinate domain**, **common domain**, **domain matrix** ~ **matrix domain** jt.

Eriti seoses Olemise Suure Ahelaga oleme rääkinud mitmel korral ka sellest, et metafooride “suunda” juhivad ühtaegu kaks eri distinktsiooni või opositsiooni: [**MITTEINIMLIK / INIMLIK**] ja [**FÜÜSILINE / MENTAALNE**] (või üldisemalt, et saaksime mängu tuua ka inimtegevused sotsiaalsed aspektid: **NATURAALNE / KULTURAALNE**).

Seega taandub üks liik segadusi “metafoor versus metonüümia” suuresti sellele, kumba kahest nimetatud põhidistinktsioonist kumma üle domineerivaks loetakse. Praktiliselt tekib enamik segadusi just nimelt inimliku domeeni piires, selle “elementaarse” ja spetsiifilis-mentaalsete aspekti vahekordade tõlgendamise plaanis. Kui elementaarinimlikku ja kõrginimlikku lugeda eri domeenideks (nagu kognitiivistikas harilikult tehakse), siis projektsioone inimese füüsilis-bioloogilistelt külgedelt mentaalsetele tuleks kvalifitseerida metafoorideks. Kui kõik inimlik loetakse samasse domeeni kuuluvaks, siis selle sees toimuvad mõistenihked mõtestuvad metonüumiastena: inimese füüsiline pool on siis lihtsalt see lookus, kustkaudu avaneb hõlpsaim nn. mentaalne juurdepääs (*mental access*: R. Langackeri paljukorratud termin; vt. ka järgnevas) ta siseilmale.

Sellesse probleemrühma kuuluvad mitmed juhud, mida kognitiivistlikus teoorias on harjutud lugema kontseptuaalsete metafooride hulka, näiteks:

- KNOWING IS SEEING;
- LOVE ~ ANGER IS HEAT ~ ANGER IS THE HEAT OF A FLUID IN A CONTAINER jpm. nn. emotsioonimetafoore, millest on rohkesti kirjutanud eriti Zoltán Kövecses.
- Täiesti süstemaatiline on ka tava rääkida mentaalsetest ja sotsiaalsetest seisunditest aksioloogiliselt samamärgiliste bioloogiliste ja füsioloogiliste seisundite kaudu:
 - ★ rikkusest ja vaesusest, elujärjest ja sissetulekute suurusest kui *paksusest* ja *kõhnusest* või *täis kõhust* ja *näljast* vm. *toidu*-terminite kaudu; ka mistahes mittebioloogilistest ihadest, unistustest ja soovidest kui *janust* või *näljast*; kellegi terroriseerimisest või tagakiusamisest kui *söömisest* või *närimisest*;
 - ★ tööst ja tegutsemisest kui *käimisest*, *liigutamisest*, *higivalamisest* ja laiskusest kui *lamamisest* või *magamisest*;
 - ★ kurbusest ja seda põhjustavaist sündmustest *valu*, *haavade*, *löökid* jmt. kujundite kaudu;
 - ★ elusolekust *hingamise* või *soojuse* kujundite kaudu;
 - ★ mistahes kommunikatsioonist ja infovahetusest *suu* ja *rääkimise* kujundite kaudu jne.

Analoogilisi näiteid läänemeresoome vanasõnades olen teisel püüdnud jagada pigem metafoorset laadi “**materialisatsioonideks**” ~ “**biologisatsioonideks**” ning pigem metonüümilist laadi “**visualisatsioonideks**” ~ “**stsenarisatsioonideks**” ning möönnud seejuures, et piir nende vahel on vahel väga tinglik.

Head “visualisatsioonide” näited igapäevakeelest on mitmesuguseid meeleseisundeid peegeldavate somaatiliste sündmuste ja žestide mainingud (osa neist naturaalselt, osa kulturaalselt algupära):

punastas; *kahvatas*; *pööratas silmi*; *välgutatas silmi*; *pilgutatas silma*; *raputas pead*; *vangutas pead*; *noogutas*; *sügas kõrvatagust*; *kratsis kukalt*; *näitatas keelt*; *laksutas keelt*; *hammustas huult*; *ajatas mokad mossi*; *kirtsutas nina*; *turtsatas* (vihast või naerust); *lõi silmad maha*; *kehitas õlgu*; *väristas õlgu*; *lõi kaht kätt kokku*;

plaksutas käsi; laiutas käsi jne. jpt.

Eriti kui tegu pole päevselge nominaalmetafooriga (nagu valvenäidetes *John on gorilla; Sally on jäätükk; Inimene on hunt*), vaid predikatiivse vm. mittesubstantiivse figuratiivse komponendiga, võib tekkida huvitav polülemma: kas see või teine väljend on nt.

- 1) inimlikku regiooni esindav metonüümia või
- 2) füüsilis-bioloogilise allikaga metafoor või
- 3) mitteinimliku allikaga metafoor või
- 4) kahe (“elementaarinimliku” ja mitteinimliku allikaga) metafoori ühend,

ja kuimitu eri allikdomeeni üldse mängus on.

“Inimese domeen” on just see ala, kus valdavalt tuvastatakse nn. metonüümial baseeruvaid metafoore, metonüümiliselt motiveeritud metafoore jmt.

GENEERILISE JA SPETSIIFILISE VAHEKORD

“More than Cool Reason” nimetab Suure Ahela mudeli ühe komponenti **metafooriks** GENERIC IS SPECIFIC, see raamat ongi koht, kus geneeriline (kui domeen või skeem) esmakordselt lavale ilmub. Üheks põhjuseks võis olla vajadus seletada sententsiaalmetafoorsete vanasõnade talitlemist, teiseks motiiviks võib-olla personifikatsioon tootva hüpermetafoori EVENTS ARE ACTIONS eripära, st. see seik, et teatud plaanis on tegude kategooria tõepoolest “spetsiifiline”, sündmuste kategooria aga “geneeriline”, ehk teisiti, tegude kategooria on sündmuste kategooria allkategooria.

Geneerilise ja spetsiifilise vahekord on väga fundamentaalne ja võib tõstatada küsimusi üpris mitmes plaanis. Meid siinkohal huvitab eelkõige probleem, kas seda vahekorda, kui ta esineb retooriliste mudelite koostises, peaks pidama metafoorseks või metonüümiliseks.

Oma mõnede tunnuste poolest meenutab see tõepoolest metafoori: nagu tavalise “spetsiifiline : spetsiifiline” -metafoori korral, nii ka siin kehtib analoogia, nähtuvad “ontoloogilised vastavused” (*ontological correspondences*) allik- ja sihtskeemi komponentide vahel. Ka projektsiooni suund vastab Suure Voolu üldsuunale — määramatumat ja abstraktsemat modelleeritakse tõepoolest selgema ja konkreetsema kaudu.

Teisalt aga ei vasta geneerilise ja spetsiifilise vahekord mingil viisil metafoorsele tavavahekorrale kui kahe distinkitse mõistedomeeni vahekorrale, vaid kipub kvalifitseeruma pigem metonüümiana, täpsemalt — sünekdohhina. Mitmed autorid, ka nt. allpool refereeritud Radden ja Kövecses, samuti Neal Norrick, peavadki üldise ja üksiku vahekorda, konkreetsemalt geneerilise esitamist spetsiifilise kaudu, nimelt metonüümiaiks. Tony Veale, tuntud metafoorteoretik, on juba pikka aega arendanud oma arvutimudelit SAPPER, mis püüab samuti kirjeldada metafooride funktsioneerimist. SAPPERisse kuuluv nn. triangulatsioonireegel käsitab praktiliselt samastena nii kahe mõistesõlme vahelist süntagmaatilist (st. põhimõtteliselt metonüümilist) assotsiatiivsust kui ka mõistetevahelisi kategoriaalseid suhteid ning näeb ette seose kehtestamist alati “whenever two concept nodes share a common association or superclass”.

Veale'i triangulatsioonidele vastab eriti hästi see metonüümiaatüüp, mis luuakse ülemkategooria nimest ja alamkategooria või indiviidi atribuudist koosneva parafrasiga: Peterburi on *Neevalinn*, Tartu on *Taaralinn*, Jaapan on *tõusva päikese maa*, Austraalia on *Roheline Mander*, mai on *lehekuu*, püss on *laskeriist*, peenis on *meeste asi* jne.

Eufemistlikes metonüümiaates piirduetaksegi tihti ainult geneerilise terminiga: *asi, riist, värk*. Tallinlased tavatsevad tartlastele öelda telefonitsi repliike, nagu *Kui vahel Linna juhtud, astu läbi!* Nõukogulikus kõnepruugis tähendas *Partei* eelkõige või ainult Nõukogude Liidu Komparteid, *Kodumaa* Nõukogude kodumaad jne.

Hierarhiliselt kategoriseeritud mõistete mahu ja sisu(kuse) vahekord oma puhtloogilises vormis ei põhjusta midagi paradoksaalset. Kuid niipea, kui me mõtestame kategoriaalseid vahekordi materiaalsete metafooride kaudu (ja me teeme seda praktiliselt alati), võivad soo- ja liigimõiste (või kategooria ja tasse kuuluva indiviidi) vahekorrad saada mitmeid erinevaid tõlgendusi, nt. järgmised neli, millest kaks esimest on sünekdohhaalsed, pars pro toto tüüpi, kaks viimast aga KONTEINERI metafoorid:

(1) “Kategoriaalne tunnus on kategooria esindaja koostisosa” — sel juhul kujutaksid nt. imetajate liigid, nagu koerad, hiired, vaalad jt., Venni diagrammil erinevaid ringe ja ringide absoluutne ühisosa kujutaks kategoriaalsust kategoriaalse tunnuse või tunnuste komplekti näol.

(2) “Kategooria esindaja on kategooria koostisosa” — sel juhul võiks nt. vaal kujutada endast imetajaid, veeloomi ja jahiloomi tähistavate ringide absoluutset ühisosa. Selle tõlgenduse näitena refereerin järgnevas

sünekdohhi käsitust Neal Norrickil.

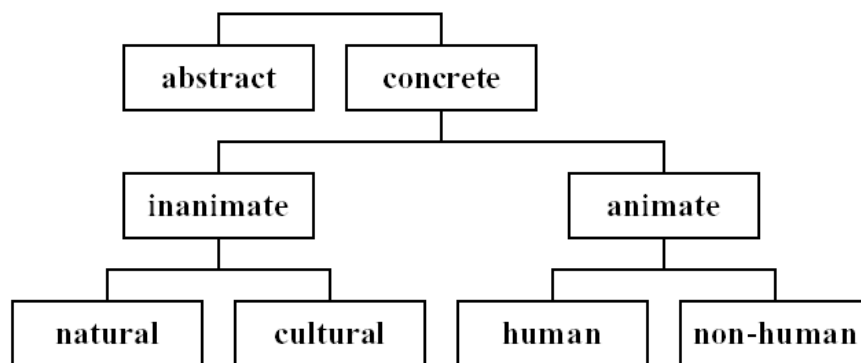
(3) Tõlgendus “kategorია on konteiner ja ta esindajad on asjad selles konteineris” — meil on nt. imetajate reservuaar, milles asuvad koerad, hiired, vaalad jt. Seda tõlgendust meenutab järgmine katkend Lakoffilt (“Women, Fire...”. lk. 286): “A feature bundle is a collection of properties. The elements in the ontology are properties. Structurally, the bundle is characterized by a CONTAINER schema, where the properties are inside the container.”

(4) Tõlgendus “subjekt või liik on konteiner, mis sisaldab endas ühe või mitme kategoria tunnusooni” — vaal muutuks sel juhul mahutiks, milles asuvad tunnusooned ‘imetaja’, ‘elab vees’, ‘on küttemise objektiks’ vmt. Seda tõlgendust meenutab nn. klassikaliste kategoriale metafoorne käsitus Lakoffil kogumiku “Metaphor and Thought” 2. trükis (1993, lk. 212–213). See on õieti ainuke moodus, mis suudab tagada metafoorse projektsiooni erilisel või liigilisel allikskeemilt üldisele või soolisele sihtskeemile.

KAHT LIIKI SÜNEKDOHHI PROBLEEM. NEAL NORRICKI TROOBILIIGITUS

Neal Norrick vaatab ja liigitab oma raamatu “How Proverbs Mean” (1985) 5. peatükis vanasõnade figuratiivseid tähendusi ning viitab seejuures ka Nigel Barley töödele.

Barley oma kirjutises “A Structural Approach to the Proverb and Maxim with Special Reference to the Anglo-Saxon Corpus” (Proverbium 20 (1972), lk. 738) selgitab vanasõnade semantikat järgmise skeemi abil:

Joonist selgitab järgmine kommentaar: me võime eristada kaht tüüpi manipulatsioone selle puukujulise struktuuri piires

- horisontaalset transpositsiooni v. külgliikumist, mis toodab metafoore ja
- liikumist alt üles e. üldistamist.

Selles koordinaadistikus me saame jälgida vahekordi “between the maxim (e. g. ‘Everything comes to him who waits’) and the proverb proper such as, ‘The leopard cannot change his spots’. The maxim is already expressed in general terms that are to interpreted quite literally. The proverb, on the other hand, is metaphorical and is expressed low on the axis of particularisation.”

Niisiis, maksimum on mittemetafoorne vanasõna, mis töötab “ülalt alla”: on väljendatud üldistes terminites ja seob end igasuguste võimalike konkreetsete (või kognitivistide termineis öeldult: spetsiifiliste) situatsioonidega, mille kohta ta käib. Teisisõnu: need on minu “1. reegli” alla kuuluvad vanasõnad. “Temaatilisel”, st. oma tähenduspotentsiaali poolest on maksimumid köidetud enamasti inimese külge, kuid põhimõtteliselt mille tahes külge üldse ja iganes.

Olen kunagi Kristuse-ealisena poolnaljaks püüdnud summeerida eesti vanasõna *Tühi kott ei seisa püsti* tähenduslikku kogupotentsiaali umbes sellisteks hüperabstraktseteks formuleeringuteks, nagu:

- Objekt, millel ta olemuse tõttu või mingeil välistel või juhuslikel põhjustel pole (reaalset) võimalust siirduda kvalitatiivselt kõrgemasse või negentropilisemasse seisundisse, ei saavuta seda seisundit ka tegelikult, kuni toimivad põhjused, mis selle võimaluse välistavad või minimeerivad (või kui need põhjused on olemuslikud, siis mitte kunagi); ja kui isegi ta mingeil välistel või juhuslikel asjaoludel on sellesse seisundisse sattunud, siis ei suuda ta seda säilitada pärast seda, kui nende juhuslike tegurite toime on lakanud

- Süsteem, mis ei sisalda piisavalt ainet ja/või energiat ja/või informatsiooni, ei suuda tõusta olemasolevast seisundist entroopilisemasse või langeb sellest entroopilisemasse, kui vastava aine ja/või energia ja/või informatsiooni juurdevool lakkab.

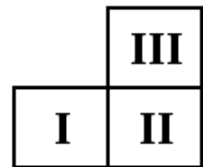
Kuid olgu naljakad või tõsiseltvõetavad, need formuleeringud on metafoorse vanasõna “tõlked” mittekujundlikku keelde, st. **metakeelsed** üksused. Maksimid seevastu, kuigi kujunditud, on **tegelikud** vanasõnad, st. **tektikeelsed** üksused.

Neal Norrickil figureerib samuti midagi minu “tõlgetega” analoogilist. Norricki järgi on igal vanasõnal oma traditsiooniline tähendus, mida nimetatakse *standardseks vanasõnaliseks tõlgenduseks* (*standard proverbial interpretation*, ehk lühendina SPI). Mittefiguratiivsete vanasõnade SPI kattub teksti otsese tähendusega, figuratiivsete vanasõnade SPI on teksti otsetähendusest erinev. Sententsiaalmetafoorse vanasõnade korral muutub SPI millekski, mis väga meenutab Lakoffi ja Turneri geneerilise tasandi skeemi — nt. vanasõna *Varane lind saab ussi* standardtõlgenduseks on Norrickil “süvasüntaksi” terminites väljend ‘The early agent gets the needed object’.

Kuid konks on selles, et nii maksimide kui ka taoliste metatekstiliste (või ka hoopistükis sõnastamta kujutluslike) representatsioonide seostumine spetsiifilise käib “ülalt alla”, kuid nende suhted spetsiifilise on erinevad:

metatekstil on kaks suhet — oma metafoorse alliteksti endaga ja rakendus- e. sihtdomeeniga (target); maksimil on üksainus kindel suhe — oma rakendusdomeeniga; maksim ise näib vaatepunktist sõltuvalt nihästi “allikana” kui ka “geneerilise” metatekstina ja on raske kujutleda midagi, mis võiks siin vastata konditsioonile “source-specific”. See teoreetiline kahetisus on mulle müstiline ja seletamatu ning ma pole kohanud kedagi, kes oleks seda püüdnud lähemalt käsitleda.

Igatahes saab — eriti Olemise Suure Ahela najal — ilmseks, et troopide tegelikus talitlemises sulavad kaks opositsioonilõiget — mitteinimlik / inimlik (juuresoleval skeemil I / (II+III)) ja füüsiline / mentaalne v. naturaalne / kulturaalne (skeemil (I+II) / III) — kokku ühtseks diagonaalsuunaks “vasakult paremale” ja ühtlasi “alt üles”, kus “elementaarinimlik” tsoon (II) on nende vastanduste puhver ja ühisosa ning tsoon (III) — “kõrginimlik” (mentalse ja sotsiaalse tegevuse) regioon — on universaalne märklaud, mida neilt mõlemalt suunalt pommitatakse.

Kuid nii Barleyl kui ka Norrickil on “vertikaalne” ja “horisontaalne” suhtesuund eristatud ja sententsiaalmetafoorse vanasõna tähendust kirjeldava geneerilise metavormeli (so. Norricki SPI) suhe oma “allikvanasõnaga” meenutab tõesti pigemini metonüümiat kui metafoori, kõige pigemini sünekdoohhi, ja Norrick (erinevalt Lakoffist ja Turnerist) käsitabki seda tõepoolest sünekdoohhina. Kuid see on paradoksaalselt veider sünekdoohh, sest ruumimetafoorina tõlgenduvat sünekdoohhaalsust on siin võimalik tuvastada kahes diametraalses plaanis — asjaspepuutuvate mõistete **sisu** ja **mahu** plaanis, so. nn. **intensionaalses** ja **ekstensionaalses** plaanis:

sisurikkuse poolest on (kujundlik) allitekst “tervik” ja sisutühjaks abstraheritud geneeriline avaldis “osa”; mõistemahu poolest on geneeriline avaldis “tervik” ja allitekst (või ka teksti spetsiifiline kasutamissituatsioon) “osa”.

Kuna Norricki klassifikatsioon ei kasuta domeeni ega skeemi mõisteid ega pea silmas mõistevahekordi konkreetse, spetsiifilise alliktähenduse ja konkreetse, spetsiifilise rakendustähenduse (*target*-tähenduse) vahel, vaid lähtub nimelt ja ainult erinevaist vahekordadest vanasõna kui “toorteksti” ja tema SPI (geneerilise representatsiooni) vahel, siis jäävad sellesse mõned väga erandlikud tunnusjooned (või: veidrused):

1) äsjamainitud “sisu ja mahu kahetisuse” tõttu jäävad sellesse külge kõrval figureerima kaht tüüpi sünekdoohhid:

a) tavalised “materiaalsed” (või nagu ta neid ise nimetab, nominaalsed), sisukohased osa / terviku sünekdoohhid ja

b) mahusuhete põhjal fikseeritavad, üldise ja üksiku vahekordi silmaspidavad *genus-species*-sünekdoohhid;

2) *genus-species*-sünekdoohhideks kvalifitseeritakse (teksti ja ta SPI vahekorra põhjal) nimelt kõik sententsiaalmetafoorid.

Metafoorseteks aga loeb Norrick ainult osalise metafoorikattega vanasõnu, mis käivad meie “4. reegli” alla, ja jagab need kahte allrühma, mis näivad päris täpselt vastavat Milleri nominaal- ja perdikatiivmetafooridele.

Norricki vaateviisi näiline veidrus aga aitab osutada mõnede väga põhimõtteliste probleemidele metafoori ja sünekdoohhi teoorias. Püüame neid illustreerida paari Norricki raamatust pärineva konkreetse näitega.

- **Fair words break no bones**, mille eesti vaste oleks **Hea sõna konti ei murra**.

Vanasõnades oleleb rühm omalaadseid, võiks öelda, *metonüümilisi personifikatsioone*. Need on lühidalt öeldes personifikatsioonid, mis simuleerivad sententsiaalmetafoore. Nende tüüpilisimaks esindajaks on näiteks “pühaku-personifikatsioonid”: *Jaan viskab jahe kivi vette; Laurits laotab lehti, Pärtel pöörab päid; I ðeääð Èëüý, i ðeíáñáð áíèëüý; Êîçüì à çàèóáð, à Ì èðàééí ðáñéóáð*; samuti sõnade, repliikide, kõneaktide, tegijanimede personifikatsioonid, mis teist otsa pidi kuuluvad oma funktsioonilt retooriliste tõrjevormelite e. nn. *reparteede* hulka, samuti mitmesuguste muude abstraktsete ja mentaalsete objektide personifikatsioonid: *Kinkija on surnud, tema poeg elab, poja nimi on Osta; Ettevaatus on tarkuse ema*; vene ütled Znaika ja Neznaika, Avos’ka ja Nebos’ka kohta; *Oleks on paha poiss ja Oleks uppus ära Jamburi jõkke*, kus *oleks* näib püüdvat imiteerida eesti mehenimesid Olev ja Aleks.

Taalised personifikatsioonid viivad mõttele, et personifikatsioonideks selle sõna tõelises mõttes (st. tegelikku antropomorfisatsiooni tehet sisaldavateks aktideks) tohibki vist pidada ainult konkreetsete mitteanimilike (elutute, taimsete ja loomsete) objektide personifikatsioone. Abstraktsete mõistete personifikatsioonid aga ei sisaldagi tegelikult inimesestamise tehet (kuna vastavad mõisted asuvad juba nagunii inimese domeenis), vaid pelgalt “mentaalsete materialisatsiooni” operatsiooni, st. nad on ikkagi loomuldasena metonüümiad, ja sedagi vist vaid näiliselt, kuna metonüümia kujutletav või verbaalne likvideerimine lause subjektipoolel tühistaks reeglina (nüüd juba partsiaalse) metafoori motiveeringu predikaadipoolel.

Norricki näide hea sõna toime kohta (kuigi siin subjekti ja predikaadi, või kausaalse “antetsedendi” ja “konsekvendi” vahel on eitav seos) haarab ilmselt kaht domeeni:

üks neist on heade sõnade, st. verbaalse käitumise, sõnalise kommunikatsiooni domeen;

teine on füüsiliste mõjude, kondimurdumiste jmt. asjade domeen.

Me peame nüüd substantiveeritud *Hea Sõna* kohta otsustama, mis temaga oma geneerilises representatsioonis teha:

kas neutraliseerida ta metonüümiana lihtsalt samasse verbaalsete aktide ja kõnekommunikatsiooni maailma, panna ta n-ö. süntaktiliselt normaalselt käituma, teha ta “asjast” “sündmuseks” (hea sõna → heade sõnade ütlemine → see, kui keegi ütleb kellelegi hea sõna)

või aktsepteerida ta agendina ja teha nägu, et ütlus ongi maailmaliselt homogeenne: kuskil käib ringi personifitseeritud peletis nimega Hea Sõna, mõtiskleb, kas hakata konte murdma või mitte, ning lõpuks siiski loobub sellest; või siis materialiseerida ta leebemal viisil teistkordse demetonümisatsiooni kaudu, nii et temast saaks nagu instrument, füüsiline löögiriist kellegi **käes**.

Viimane tõlgenduvariant ei tundu valiidsena, sest kummagi poolega seonduvad assotsiatsioonid töötavad sellele vastu, pealegi me ei oska maailmale, kus taolised asjad võiksid toimuda, retoorika tasandile jäädes mingit nime panna.

Norrick (lk. 113) liigitab selle vanasõna ootuspäraselt *species-genus*-sünekdoohhide alla, kuid möönab, et ütlus on mitmemõtteline (*ambiguous*) ja pakubki välja kaks tõlgendusvarianti:

1) sünekdoohhi kohta eelduspärase ‘fair words hurt no one’, mis “generiseerib” edukalt kujundi predikaatpooles ning pärast substantivatsiooni likvideerimist subjektipoolel annaks täiesti normaalse üldistava lahtiseletuse;

2) ühtaegu aga ka alternatiivse võimaluse, vist küll mitte personifikatsiooni, vaid “materialisatsiooni” variandi, kus SPI kõlab tal: ‘concrete fair words break no bones’, kuna “*fair words* is treated as if it identified something solid”; maailmaline kahetisus ütluse poolte vahel võidakse likvideerida muidugi selgi moel, kuid mulle tundub vägisi, et maailm, kuhu me selle tulemusel jõuame, pole mitte geneeriliste metatekstide domeen, vaid mingi spetsiifilist allikdomeeni meenutav koht, milles materialiseeritud “head sõnad” jäävad ikkagi võõrkehaks.

- **Fancy may bolt bran and think it flour**

See ütlus paikneb Norrickil hoopis nn. metafoorsete antropomorfisatsioonide klassis ja ma ei saa aru, mispoolest ta ei asu heade sõnade ütlusega samas *species-genus*-sünekdoohhide rubriigis. Täiesti analoogiliselt viimasega oleks siingi võimalik “üles abstraherida” predikaadipool (vast siis umbes: ‘võib tegelda väärtusetuga ja arvata, et see on väärtuslik’ vmt.) ja ühtlasi demetonümiseerida ka Fancy enda või jätta ta algkujule. Kuid siin ei paku Norrick seda võimalust üldse välja, vaid ainsaks reaalseks tõlgenduseks (SPI-ks) jääb spetsiifilis-nuripidine ‘anthropomorphic fancy may sift bran and think it flour’ ja mõeldavate, kuid hüljatavate alternatiividena pakutakse vaid demetonümiseerivaid teisendusi subjekti-poolle: “Other

formulations like ‘a person possessed of fancy’ and ‘a fanciful person’ may sound better, but they fail to reflect the semantic process which lead to them [mõeldes ilmselt antropomorfiatsiooni. — A. K.], so I stick to the more revealing if clumsier formulation” (lk. 120).

KEN-ICHI SETO TROOBILIIGITUS

Veelgi ekstraordinaarsemat moodust “osa ja terviku” ala liigendamiseks ja termineerimiseks on kasutanud Ken-ichi Seto oma artiklis, mis leidub kogumikus “Metonymy in Language and Thought” (1999), lk. 91–120). Seto jagab kogu antud regiooni ülekande (asenduse) komponentide endi iseloomu ja nende vahekorra tüübi järgi kaheks osaks:

1) asendused **kategoriaalsete üksuste** (st. ülem- ja alamklassi vahekorras olevate mõistete) vahel, mida seovad taksonoomilised (“*kind-of*”) vahekorrad, teisisõnu — need on vahekorrad nimelt geneerilise ja spetsiifilise vahel; seda (ja ainult seda) “osa ja terviku” suhte modifikatsioon nimetab Seto sünekdohhiks;

2) asendused nn. **reaalse maailma entiteetide** (*entities*) vahel, mida seovad partonüümilised (“*part-of*”) vahekorrad; teisisõnu — see on juht, mida harilikult loetakse prototüüpseks “materiaalseks” sünekdohhiks, mille aga Seto viib täielikult metonüümiate hulka, taandades selle ruumilis-materiaalse ja temporaalse külgnvuse teatavaile alaliikidele.

Pidades silmas ka Seto teist (avaldamata?) tööd nn. kognitiivse kolmnurga (*cognitive triangle*) kohta, tundub, et ta mõistab oma n-ö. kategoriaalset sünekdohhi (st. geneerilise ja spetsiifilise suhet) kui metafoorist ja metonüümiast eraldiseisvat omaette ülekandetüüpi: kui metafoor põhineb sarnasusel (*similarity*) ja metonüümia külgnvusel (*contiguity*), siis kategoriaalne sünekdohh põhineb inklusioonil (*inclusion*).

METONÜÜMIATE MUID LIIGITUSI

Minu saidis leiduv liigendus

Saidi “Ütluste semantikast” ptk. 2.3.1 on visandatud kergelt süstematiseeritud ülevaade metonüümia alaliikide kohta, mida on tavatsetud esile tuua mitmesugustes “eelkognitivistliku” ajastu leksikonides ja käsitlustes:

(1) Sünekdohhaalset tüüpi asendused:

a) “normaalsünekdohh”, st. osa terviku asemel;

b) “antisünekdohh”, st. tervik osa asemel;

c) kindel suur või väike arv ebamäärase hulga asemel.

(2) Operatsioonid, mis puudutavad asju ja nende omadusi, tegevusi, toimeid, nt.: omadus ~ tegevus ~ toime asja enda asemel (või ka asja nimi mingi omaduse võrdkujuna).

(3) Asendused sündmuse 'Agent teeb teatud materjalist teatud vahendi abil teatud produkti' komponentide vahel, nt.:

a) tegija toote v. autor teose asemel;

b) instrument agendi asemel;

c) materjal või selle allikas toote või asja asemel.

(4) Asendused, mis puudutavad sündmuste toimumise aega ja ruumi või asjade ruumilisi suhteid, nt.:

a) asi v. nähtus ta ilmumisaja asemel (või “kaudu”);

b) tegevus või sündmus ta toimumisaja asemel (või “kaudu”);

c) sündmuskoht sündmuse enda asemel;

d) koht institutsiooni asemel;

e) valmistamis-, päritolu- või tekkekoht toote vm. asja asemel.

Günther Raddeni ja Zoltán Kövecsesi liigendus

Paralleeliks refereerin Günther Raddeni ja Zoltán Kövecsesi liigendust (lõppvariant kogumikus “Metonymy in Language and Thought” (1999), lk. 23–44; eelvariant Cognitive Linguistics 9-1 (1998)), mis suhteliselt püüdlilikult järgib kognitivistlikku mõttemaneeri ja slängi.

R&K liigitavad metonüümiaid kahest eri aspektist:

(1) nn. ontoloogiliselt aluselt, kus liigitus lähtub mõõtmetest, mille vahel metonüümia opereerib, e. nn. ontoloogilised piirkondadest (*ontological realms*) — siin tekivad tavamõistuse jaoks väga erandlikud ja raskesti mõistetavad märgi-metonüümiad (*sign metonymies*) ning referentsi-metonüümiad (*reference metonymies*) kui ka tavamõistuse jaoks täiesti harjumuspärane mõiste-metonüümiate (*concept metonymies*) rühm;

(2) metonüümiaid tootvate mõistevahekordade (*metonymy-producing (conceptual) relationships*) alusel.

Kas liigitus (2) on täiesti iseseisev ja haarab kogu metonüümia ala või kujutab endast mõiste-metonüümiate alljuhu lahtiliigendust, sellest ma aru ei saanud.

A. Liigitus “ontoloogiliste valdkondade” järgi

1. Märgi-metonüümiad (*sign metonymies*),

mis lähtuvad nn. idealiseeritud kognitiivsetest märgimudelitest (*sign ICMs*) — siin seostatavat vorm ühe v. mitme mõistega. Põhi- v. tegelikult ainsaks juhuks on siin:

1.1. VORM MÕISTE ASEMEL (FORM FOR CONCEPT): nt. *dollar* ‘raha’ asemel (???). R&K ütlevad, et kuna meil pole mingeid muid teid oma mõisteid väljendada ja edasi anda kui ainult “vormide” (st. sõnade) kaudu, siis on kogu keel jm. suhtlemissüsteemid üldse paratamatult metonüümilised. Siin mainitakse ka Lakoffi ja Turneri (“More than Cool Reason”, lk. 108) improvisatoorsest kvaasimetonüümilist konstruktsiooni WORDS STAND FOR THE CONCEPTS THEY EXPRESS, mida illustreerivad näited, nagu *That is a self-contradictory utterance* ja *Those are foolish words*. Kogu ontoloogiliste metonüümiate klassi asutamine näib olevat sellest improvisatsioonist tugevasti inspireeritud. Arvatavasti sobiksid selle juhu näiteks ka mõned keerdküsimused, nagu *Mis on Tartu keskel?* või *Mis on Aadamal ees ja Eeval taga?* jms., kus tõesti on n-ö. mõiste asendatud ta hääldus- või graafilise vormiga, kuid see asendus on tehtud nii selgelt kurikavalail, tõelist referentsi maskeerivail eesmärkidel, meelega suhtlemismaksiime rikkudes, et ma ei oska öelda, kas neid tohib nimetada metonüümiateks.

2. Referentsi-metonüümiad (*reference metonymies*),

mis rajanevad nn. idealiseeritud kognitiivseile referentsimudelitele (*reference ICMs*).

Nende alaliike:

2.1. VORM-MÕISTE ASJA/SÜNDMUSE ASEMEL (FORM-CONCEPT FOR THING/EVENT), nt. sõna *cow* reaalse lehma asemel (???). R&K viitavad William Frawley näidet verbi *to punch* kohta: sellele sõnale vastav sündmus on tegelikult ajalise kestusega (pannakse käsi rusikasse, liigutatakse käsivart, viiakse rusikas kontakti objektiga, tõmmatakse käsi tagasi), kuid verb teeskleb teisalt momentaani, vastandudes kestvate tegevust märkivaile verbidele (selle reegli rikkumisel tekivad laused nagu Pentti Leino imekaunis *Mees löi koera kogu päeva*).

R&K arvavad, et vastupidine situatsioon THING/EVENT FOR FORM-CONCEPT ei ole kvalifitseeritav metonüümiana (nt. kui me näeme reaalselt lehma ja meile meenub sõna *lehm*).

Edasi R&K jagavad selle üldjuhu (2.1) kaheks alljuhuks, toetudes Lakoffi (“Women, Fire...”, lk. 168 jj.) nn. referentsi naiivteooria kahele variandile — “reference via meaning” ja “doctrine of direct reference”:

2.2. MÕISTE ASJA/SÜNDMUSE ASEMEL (CONCEPT FOR THING/EVENT) oleks “reference via meaning”, nt. mõiste ‘lehm’ reaalse lehma asemel. Kuidas seda metonüümialiiki (ilma sõnade ärasolkiva vahenduseta) tegelikkuses realiseeritakse, see jääb mulle hämaraks. R&K toob näiteid asjust, mis kalduvad meenutama Lakoffi nn. metonüümilisi mudeleid, nagu paragonid ja ideaalid (vt. neist ka meie netimaterjalis, ptk. 2.4.5), aga ka nt. situatsiooni, kui öeldakse *vanker* kustukummi kohta, mis täidab kaotsiläinud malevankri aset.

2.3. VORM ASJA/SÜNDMUSE ASEMEL (FORM FOR THING/EVENT), mis esindaks alljuhtu “doctrine of direct reference”: siin vist peetakse metonüümiaks sedagi, kui kõla- või graafilist vormi *Johm Smith* kasutatakse viitamaks konkreetsele sellenimelisele isikule, või kui sõnavorm *lehm* seisab reaalse lehma asemel justkui ta reaalse substituudina. R&K märgivad (Ogdenile ja Richardsile viidates) ka seda tuntud seika, et asja nime ja asja enda lühiühendusi tuleb ette nt. maagias, kus asja nime tajutakse kui osa asjast endast, nime teadasaamine annab teadjale võimu asja üle jms.

3. Mõiste-metonüümiad (*concept metonymies*),

mis rajanevad nn. idealiseeritud kognitiivseil mõistemudelitel (*concept ICMs*) ja kätkevad nihet ühelt mõistele teisele, millega võib kaasneda (kuid ei pea) ka vorminihkeid. Neid eristatakse välja 4 alaliiki:

3.1. VORM_A-MÕISTE_A VORMI_B-MÕISTE_B ASEMEL (FORM_A-CONCEPT_A FOR FORM_B-CONCEPT_B), nt. lauses

Bussid streigivad, mis tähendab 'Bussijuhid streigivad'. (See on huvitav näide ka illustreerimaks tõika, et vormilt täpselt üks ja sama lause võib saada nii metonüümilisi kui ka metafoorseid mõtestusi: viimasel puhul oleks tegu personifikatsiooniga ja lause tähendaks 'Bussid ei taha käima minna'). Või nt.: *Ma olen pargitud sinna eemale*, mis tähendab, et minu auto on pargitud sinna eemale.

3.2. VORM-MÕISTE_A MÕISTE_B ASEMEL (FORM-CONCEPT_A FOR CONCEPT_B), nt. Lakoffi metonüümiliste mudelite hulgast pärinev *ema*, mille prototüüpne Ameerika tähendus on 'koduperenaine-ema'. R&K ütlevad, et alljuhtude 3.1 ja 3.2 erinevus on selles, et viimases pole sihtmärkmõiste (st. *B*) kinnitatud mingi kindla nime, sõnavormi külge: see kas puudub keeles või ei meenu ütlejale vm., kategooria nime kasutatakse kategooria liikmele viitamiseks. R&K peavad ka ise küsitavaks, kas vormi mõistet on siin üldse vajalik mängu tuua.

3.3. VORM_A-MÕISTE_A VORMI_A-MÕISTE_B ASEMEL (FORM_A-CONCEPT_A FOR FORM_A-CONCEPT_B), nt. *Valge Maja*, mis tähendab juba normaalkeele polüseemias niihästi teatud hoonet kui ka selles hoones asuvat institutsiooni, kuid (ju siis n-ö. etümoloogiliselt) esindab metonüümialiiKI KOHT INSTITUTSIOONI ASEMEL.

3.4. VORM_A-MÕISTE_A VORMI_B-MÕISTE_A ASEMEL (FORM_A-CONCEPT_A FOR FORM_B-CONCEPT_A), nt. *ÜRO* 'Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni' tähisena. R&K märgivad ka ise, et seda alljuhtu esindavadki peam. lühendid, sh. akronüümsed, mõned muud kõnekeelsed lühendvormid (ju ehk ka taolised nagu eesti k. *polla* või *prost*), eufemistlikud väljendid, objektkeelsed "toorlaened" tõlgetes (ehk siis nt. *seivima*, *peistima*, *defoolt* jms.).

Selles lähenemises tundub kõige küsitavam punkt olevat "VORMI_B", st. asendatud mõiste leksikaalse kehastuse mängutoomine, kuna vastav sõna kui "vorm" metonüümia tegelikul tarvitamisel ei manifesteeru: nt. streikivad "bussid" võivad kellegi jaoks tähendada *bussijuhte*, kellegi teise jaoks lihtsalt *juhte*, mõnele vanamammile *sohvleid* jne. St. toimub teile juba metafooride tähenduskirjelduste juurest tuttav ebatäpsete kujutelmade väljendamine lõplikult täpsete leksikaalsete vastete abil, mis on paratamatu, kuid sama paratamatult toob kaasa semantilist müra.

B. Liigitus metonüümiaid tootvate mõistevahekordade alusel

Liigitatav aines jagatakse kaheks selle järgi, millistel idealiseeritud kognitiivse mudeli (edasi: IKM) elementide suhetel metonüümia rajaneb. Need on:

- 1) Kogu IKM ja ta osad;
- 2) IKM eri osad.

1. IKM kui tervik ja selle osad

Edasised jaotused on tehtud eri IKM-tüüpide alusel.

1.1. Asja ja osa IKM (*Thing-and-Part ICM*)

1.1.1. ASI KUI TERVIK TA OSA ASEMEL (WHOLE THING FOR A PART OF THE THING): nt. *Ameerika* tähenduses 'Ameerika Ühendriigid'

1.1.2. ASJA OSA ASJA KUI TERVIKU ASEMEL (PART OF A THING FOR THE WHOLE THING): nt. *Inglismaa* tähenduses 'Suurbritannia'.

Seda tüüpi metonüümia korreleerub tihti Langackeri "aktiivse tsooni / profiili" eristusega: nt. *Ta lõi mind*, kus *mina* aktiivne tsoon tähendab rusikat, või *Auto tahab pesemist*, kus aktiivsesse tsooni kuulub auto korpus. R&K ütlevad, et PART FOR WHOLE -metonüümiaid on tavaliselt nimetatud sünekdohhideks, et võib esineda ka WHOLE FOR PART -juhte, nt. *Sul on head rattad*, kus peetakse silmas autot, ja et inimese meeletegevusest, intellektist ja kontrollist kõneldakse tihtipeale somaatiliste metonüümiate abil.

1.2. Skaala IKM (*Scale ICM*)

1.2.1. TERVIKSKAALA SKAALA ÜLAOTSA ASEMEL (WHOLE SCALE FOR THE UPPER END OF THE SCALE): nt. *Henry is speeding up* tähenduses 'läheb v. sõidab liiga kiiresti' (eeldusel, et *to speed* on kogu kiiruseskaalat haarav neutraalne verb); kui oleks lubatud rääkida nt. alkoholitarbimise skaalast, siis ilmselt käiks siia ka *Meie isa joob* tähenduses 'Meie isa joob liiga palju'.

1.2.2. SKAALA ÜLAOTS TERVIKSKAALA ASEMEL (UPPER END OF A SCALE FOR WHOLE SCALE): nt. *Kui vana sa oled?*

Nähtavasti siis on see metonüümialiiK tugevasti seotud nn. markeeritud ja markeerimata tähendustega.

1.3. Koosnemise IKM (*Constitution ICM*)

Siin on tegu mitte tegelike koostisosade, vaid mitteloenduvate koostiskomponentide, koostiaine, -materjaliga. Järgnevais alaliikides esitatakse siis loendumatut loenduvana või vastupidi.

1.3.1. OBJEKT TA KOOSTISAINA ASEMEL (OBJECT FOR MATERIAL CONSTITUTING THE OBJECT): nt. *I smell skunk*.

1.3.2. OBJEKTI KOOSTISAINA OBJEKTI ENDA ASEMEL (MATERIAL CONSTITUTING AN OBJECT FOR THE OBJECT): *wood* (= 'forest'); minu näidete hulgas olid *hõbe* ja *kristall* lauanõude tähenduses.

1.4. Sündmuse IKM (*Event ICM*)

Ka sündmuste juures võib eristada "koostisosi", ütlevad R&K (ning seega võib nende baasil moodustada ka sünekdohhe).

1.4.1a. TERVIKSÜNDMUS ALLSÜNDMUSE ASEMEL (WHOLE EVENT FOR SUBEVENT): nt. *Bill suitsetas marihuaanat* (eeldades, et *suitsetama* on terviksündmust (suhupanek + läitmine + inhalatsioon jne.) tähistav sõna, siin aga mõeldakse selle mingit osasündmust, eeldatavasti inhalatsiooni kui tähtsat ja keskset); viidatakse kinnituseks repliiki Bill Clintoni kuulsakssaanud marihuaana-skandaalist — "Suitsetasin küll, kuid ei hinganud kunagi sisse" :)

1.4.1b. ALLSÜNDMUS TERVIKSÜNDMUSE ASEMEL (SUBEVENT FOR WHOLE EVENT): nt. *Mary räägib hispaania keelt*; seda lauset ei tule R&K siinset seletust mööda mõista mitte alljuhuna 1.4.2 või 1.4.4a, vaid selles mõttes, et Mary "hispaania keele rääkimine" ei haara mitte pelgalt rääkimist sõna otseseimas mõttes, vaid ka nt. mõistmist, lugemist ja kirjutamist kui "keele valdamise sündmuse" osasündmusi.

1.4.2. OLEVİK HABITUAALSE ASEMEL (PRESENT FOR HABITUAL): näiteks jälle seesama *Mary räägib hispaania keelt*, siin viitena sellele, et see Mary jaoks tavapärase tegevus on toimunud minevikus, toimub olevikus ja tõenäoliselt ka tulevikus.

1.4.3. OLEVİK TULEVIKU ASEMEL (PRESENT FOR FUTURE): nt. igas teises Ameerika detektiivis ähvardavad retsidivistid vormelitega *You are dead!* vmt. isikuid, kes tegelikult alles elavad.

1.4.4a. TEGELIK POTENTIAALSE ASEMEL (ACTUAL FOR POTENTIAL): nt. *Ta on vihane mees*, kui see ei tähenda mitte 'Ta on parajasti tegelikult vihane', vaid 'Ta on vihase loomuga, kergesti vihastuv inimene'.

1.4.4b. POTENTIAALNE TEGELIKU ASEMEL (POTENTIAL FOR ACTUAL): nt. *I can see your point*, mis tähendab, et näengi tegelikult, mitte üksi et võin.

1.5. Kategooria ja liikme IKM (*Category-and-Member ICM*)

Kategooria ja liikme (~ üldise ja üksiku ~ soo ja liigi ~ geneerilise ja spetsiifilise ~ ...) vahekord on metafoori ja metonüümia eristamise problemaatikas omaette tõsine ja rohkelt diskuteeritud küsimus, millest oli lähemalt juttu juba siin ülalpool. R&K viitavad ka Setole ja Norrickile, kelle vaatekohti me samuti refereeri(si)me, ja peavad seda vahekorda pigem **metonüümiaks** kui metafooriks (vrd. teisalt **metafoori** GENERIC IS SPECIFIC Lakoffil ja Turneril Olemise Suure Ahela mudeli komponendina). Alaliigid on:

1.5.1a. KATEGOORIA TÜÜPILINE LIIGE KATEGOORIA ASEMEL (AN INDIVIDUAL (AS A TYPICAL MEMBER OF A CATEGORY) FOR A CATEGORY): nt. *Every Tom, Dick and Harry*.

1.5.2b. ÜSIKUJUHT ÜLDREEGLI ASEMEL (SPECIFIC CASE FOR GENERAL RULE), mis Norricki arvates ei ole pööratav (vrd, nt. osa ja terviku metonüümiad ja mitmeid muid, mis **olid** pööratavad): nt. *Alati, kui ma oma vihamvarju koju jätan, hakkab sadama*.

Samuti kurikkulsad

1.5.2a. GENERIC FOR SPECIFIC ja

1.5.2b. SPECIFIC FOR GENERIC,

mida R&K tõepoolest loevad metonüümiateks.

1.6. Kategooria ja omaduse IKM (*Category-and-Property ICM*)

R&K ütlevad alguseks, et omadusi saab mõista metafoorselt kui omatavaid objekte või metonüümiliselt kui objekti osi (vrd. ka tunnusjoonte tõlgendusvariante siin ülal). Siit võrsuvad metonüümialiike:

1.6.1. KATEGOORIA DEFINEERIVA OMADUSE ASEMEL (CATEGORY FOR DEFINING PROPERTY): nt. *jerk, ohmu* vms., mis liigitab objekti inimrühma, mille defineeriv tunnus on rumalus.

1.6.2. DEFINEERIV OMADUS KATEGOORIA ASEMEL (DEFINING PROPERTY FOR CATEGORY): nt. *mustad* tähenduses 'neegrid'.

R&K meenutavad nendegi alljuhtude juures Lakoffi ("Women, Fire...") metonüümiliste mudelite liike, nagu *tüüpilised juhud, ideaalid, stereotüübid* jm. (vrd. ka meie saidis, ptk. 2.4.5).

1.6.3. KATEGOORIA ESILEKÜÜNDIVA OMADUSE ASEMEL (CATEGORY FOR SALIENT PROPERTY): nt. *Poisid on poisid* vm. nn. “kollokviaalsete tautoloogiate” liigist, kus *poisid* kui kategooriamäärang viitab kategooria liikmeile omastele esileküündivaile tunnususjooni (rahutus, ettevõtlikkus, ulakus vms.).

1.6.4. ESILEKÜÜNDIV OMADUS KATEGOORIA ASEMEL (SALIENT PROPERTY FOR CATEGORY): nt. *How do I find Mr. Right?* (????)

1.7. Reduktsiooni IKM (*Reduction ICM*)

On lähedased mõiste-metonüümiate alaliigile 3.4 ülal. R&K toovad sellest üheainsa alaliigi:

1.7.1. VORMILINE OSA VORMITERVIKU ASEMEL (PART OF A FORM FOR THE WHOLE FORM): nt. *crude* tähenduses ‘crude oil’ (????). Mis täpselt eristab seda juhtu nimetatud alaliigist 3.4 ja eelmise rühma alljuhust 1.6.2, see pole mulle selge. R&K toovad näitena siingi “omaette asjaks” muutunud lühendi *tgif*, mis tähendab *Thanks God, it's Friday* — mis seda eristab 3.4 all toodud lühendeist? Või nt. nõukogude aja kaevurislängis väideti nimetatanuvat põlevkivi hellitavalt *põlevaks* — ons see 1.6.2 või 1.7.1?

2. Idealiseeritud kognitiivse mudeli osade suhted

R&K ütlevad: kui osa ja terviku suhted kohalduvad ennekõike “asjadele”, siis eri osade vaheliste suhetena (PART FOR PART) mõistetakse tüüpiliselt sündmustes sisalduvaid entiteete, sündmused moodustuvad osalejaist (*participants*; need näivad olevat samased aktantidega) ja nende vahekordadest. Metonüümia tekib ka siis kui suhet näidatakse asjana või asja suhtena jne. jne. — sõnaga umbes see, mis me rääkisime enne “süntaktilise pettuse” kohta: *production* kui ‘tootmine’ ja kui ‘(valmis)toodang’, adjektiividest tuletatud verbid (*to beautify*) jms.

Siinne liigitus esitatakse samuti IKM-ide kaupa.

2.1. Tegevuse IKM (*Action ICM*)

R&K (vrd. ka põhiklassi (3) meie liigituses) mainivad samuti sündmuse komponente, nagu TEGEVUS, INSTRUMENT, TULEMUS jt. Inglise keele aineil kirjutatud töödes kvalifitseeritakse tihtipeale metonüümiateks ses keeles väga produktiivsed “noomenipõhised verbid”, nagu *abandon*, *abuse*, *accent*, *account*, *ache*, *act*, *action*, *addict*, *address* jne. jne. jne. Nii teevad ka R&K. Nad märgivad küll, et sellised metonüümiaid tõesti “involve predicates either as the vehicle or or the target and typically also involve changes in their word class” (lk. 37), kuid ei tee endale sellest suuremat numbrit. Kuid selline tõlgendus ignoreerib kindlasti Jakobsoni poolt püstitatud nõuet metonüümia komponentide positsioonilise samasuse kohta ja laiendab põhjendamatult metonüümia piire. Taolistel juhtudel tekivad “metonüümia-tunne” on ilmselt erinev flekteerivate ja aglutineeruvate keelte rääkijail, samuti sõnaliike eristavate ja mitteeristavate keelte rääkijail. Toome R&K siinsed alaliigid lihtsalt nimetamisi koos ingliskeelsete originaalnäidetega.

2.1.1a. AGENT TEGEVUSE ASEMEL (AGENT FOR ACTION): *to author the new book*; *to butcher the cow*

2.1.1b. TEGEVUS AGENDI ASEMEL (ACTION FOR AGENT): *writer*; *driver*

2.1.2a. INSTRUMENT TEGEVUSE ASEMEL (INSTRUMENT FOR ACTION): *writer*; *driver*

2.1.2b. TEGEVUS INSTRUMENDI ASEMEL (ACTION FOR INSTRUMENT): *pencil sharpener*; *screwdriver*

2.1.3a. OBJEKT TEGEVUSE ASEMEL (OBJECT FOR ACTION): *to blanket the bed*; *to dust the room*

2.1.3b. TEGEVUS OBJEKTI ASEMEL (ACTION FOR OBJECT): *the best bites*; *the flight is waiting to depart*

2.1.4a. TULEMUS TEGEVUSE ASEMEL (RESULT FOR ACTION): *to landscape the garden*

2.1.4b. TEGEVUS TULEMUSE ASEMEL (ACTION FOR RESULT): *the production*; *the product* (???)

2.1.5. VIIS TEGEVUSE ASEMEL (MANNER FOR ACTION): *to tiptoe into the room*

2.1.6. VAHEND TEGEVUSE ASEMEL (MEANS FOR ACTION): *He sneezed the tissue off the table*

2.1.7. AEG TEGEVUSE ASEMEL (TIME FOR ACTION): *to summer in Paris*

2.1.8. SIHT LIIKUMISE ASEMEL (DESTINATION FOR MOTION): *to porch the newspaper*

2.1.9. INSTRUMENT AGENDI ASEMEL (INSTRUMENT FOR AGENT): *the pen* for ‘writer’

2.2. Taju? IKM (*Perception ICM*)

2.2.1. TAJU INSTRUMENT / ORGAN TAJU ASEMEL (INSTRUMENT / ORGAN OF PERCEPTION FOR THE PERCEPTION): *to eye someone* (usun, et eesti keele kõnelejale ei tuleks pähe väita, et *silmitsema*, kuigi verbalisatsiooni tulemusel tekkinud sõna, oleks metonüümia)

2.2.2. TAJU MANEER TAJU ASEMEL (MANNER OF PERCEPTION FOR THE PERCEPTION): *kõõritas* tähenduses ‘vaatas’, *nuhkis* v. *tuhnis* tähenduses ‘otsis’ vms.

2.2.3a. TAJUTAV ASI TAJU ASEMEL (THING PERCEIVED FOR PERCEPTION): *There goes my knee*, kui

tegelikult mõeldakse valu, mis põlves (ma ei tea, millised lisakitsendused peaksid sellele alljuhule kohalduma).

2.2.3b. TAJU TAJUTAVA ASJA ASEMEL (PERCEPTION FOR THING PERCEIVED): *sight*, mis tähendab 'thing seen'.

2.3. Kausatsiooni IKM (*Causation ICM*)

2.3.1. PÕHJUS TAGAJÄRJE ASEMEL (CAUSE FOR EFFECT): *terve jume*, mis tähendab 'hea tervislik seisund, millest tuleneb vastav jume'.

2.3.2. TAGAJÄRG PÕHJUSE ASEMEL (EFFECT FOR CAUSE): *aeglane tee*, mis tähendab tee seisundist tingitud aeglast liiklust.

Viimases võib eristada veel alltüüpe, kus tagajärg esindab nt. seda põhjustanud isikut või asja (*See/Tema on minu häving*), emotsioon emotsiooni põhjust (*Tema on mu ainuke rõõm*), mentaalne v. füüsiline seisund seda põhjustanud isikut v. objekti (*Sina oled mu suur südamevalu*), füüsiline v. käitumuslik efekt seda põhjustanud emotsiooni (ju siis ehk nt. *röökimine* viha tähisena vm. ülal loetletud "visualisatsioonide" hulgest). Need alaliigid valguvad tugevasti üksteisesse (vrd. selles seoses ka arutelu konstruktsiooni *See A on minu B* metafoorsete ja metonüümiliste variantide ümber meie saidis, ptk. 2.4.1).

Samuti tuuakse välja mõnesid muid erivorme, taas ilmselt "visualisatsioonide" jm. "füüsilisestamiste" vallast. Üht neist nimetavad R&K SOUND FOR EVENT CAUSING IT, nt. *vilistas kummi*, mis tähendab järsku kiirendamist autoga, *kiljatas* tähenduses 'ehmus' vmt., kuid minu vaimsed kapatsiteedid ei võimalda määratleda, kas nt. kummivilistamine on viide vilistava heli füüsilisele põhjusele, kogu kiirendamise põhjusele (nt. uljus, ajapuudus vm.), või hoopis kogu sündmusele tervenisti vm.

2.4. Tootmise IKM (*Production ICM*)

2.4.1. TOOTJA TOOTE ASEMEL (PRODUCER FOR PRODUCT): nt. *Ford*; tootja modifikatsioonidena võib vaadelda muid loojaid ja leiutajaid, n-ö. autoreid (*mängiti Mozartit, deklameeriti Majakovskit* või mida iganes).

2.4.2. INSTRUMENT TOOTE ASEMEL (INSTRUMENT FOR PRODUCT): *Kas sa vilet kuuled?*, mõeldes vile poolt tekitatavat heli

2.4.3. TOODE INSTRUMENDI ASEMEL (PRODUCT FOR INSTRUMENT): *Turn up the heat* (= 'radiaator'); taas ei suuda ma otsustada, mis tekib ja kas see on metonüümia, kui öeldakse nt. *Pane gaas põhja!* — kas nimelt gaasivoolu intensiivsust või füüsilist gaasipedaali, või kas *Keera vesi lahti!* võib olla mõtte 'keera kraan lahti!' metonüümia ja *Keera kraan lahti!* mõtte 'Pane vesi jooksuma!' metonüümia. *Product* on viimastes alljuhtudes igatahes mõistetud ilmselt ülilaias tähenduses.

2.4.4. TOOTMISKOHT TOOTE ASEMEL (PLACE FOR PRODUCT MADE THERE): *china* (= 'portselan'); vrd. samuti kohvi- ja õllesortide näited meie saidis (rühm 4E).

2.5. Kontrolli IKM (*Control ICM*)

Mõlemad järgmised juhud on võimalikud, kuid 2. neist pigem vaid eeldusel, et kontrollitav on tuntum kui kontrollija. Juhud ise on:

2.5.1. KONTROLLIJA KONTROLLITAVA ASEMEL (CONTROLLER FOR CONTROLLED): *Brežnev tungis Afganistani*

2.5.2. KONTROLLITAV KONTROLLIJA ASEMEL (CONTROLLED FOR CONTROLLER): *Mercedes osales samuti sel nõupidamisel*

2.6. Omamise IKM (*Possession ICM*)

2.6.1. OMAJA OMATAVA ASEMEL (POSSESSOR FOR POSSESSED): *See olen mina* (kui nt. saabub minu buss või taastäidetakse mulle kuulunud pokaal vmt.)

2.6.2. OMATAV OMAJA ASEMEL (POSSESSED FOR POSSESSOR): *Ta abiellus rahaga*. R&K paigutavad sesse rubriiki ka klassikalised elukutseslängi-metonüümiad, st. valvenäited singivõileibade, pimesoolte jmt. kohta.

2.7. Sisaldumise IKM (*Containment ICM*)

KONTEINERI metafoor on, nagu teada, kontseptuaalse metafoori klassikaline näide, kuid R&K ütlevad, et konteinerite endi piires kehtivaid ruumi- ja sisalduvussuhteid võib vaadelda omaette IKM-ina. Sisu on üldiselt tähtsam kui kest, kuid printsiibis on vahekorrad 2-suunalised:

2.7.1. KONTEINER SISU ASEMEL (CONTAINER FOR CONTENTS): *See pudel on täitsa hukka läinud* (piima,

mahla, moosi vmt. kohta)

2.7.2. SISU KONTEINERI ASEME (CONTENTS FOR CONTAINER): *The milk tipped over* tähenduses ‘the milk container tipped over’.

Näib, et kui keegi tahaks siinseid metonüümiaid pidada sünakdohhideks, mis esitavad tervikeset või -sündmust selle olulisema osa järgi, siis ei saaks keegi ka sellele kätt ette panna.

2.8. Lokatsiooni IKM (*Location ICM*)

Kohad võivad assotsieerida neis paiknevate institutsioonidega, neis elavate inimestega, neis toimunud või toimuvate sündmustega, neis tehtavate toodetega jne. Vastavalt võivad toimuda ka nendevahelised metonüümilised asendused.

2.8.1a. KOHT ASUKATE ASEME (PLACE FOR INHABITANTS): *Kogu linn oli kohale ilmunud* (vrd. sarnast lauset meie saidis rühm 1B “antisünekdohhaalse” hüperbooli näitena).

2.8.1b. ASUKAD KOHA ASEME (INHABITANTS FOR PLACE): *the French* tähenduses ‘France’ (???)

2.8.2a. KOHT INSTITUTSIOONI ASEME (PLACE FOR INSTITUTION): *Cambridge* (st. Cambridge’i Ülikooli kirjastus) *nõustus raamatu avaldama; Moskva on endiselt ettearvamatu* vms.

2.8.2b. INSTITUTSIOON KOHA ASEME (INSTITUTION FOR PLACE): *Ma elan Ülikooli lähedal* (???)

2.8.3a. KOHT SÜNDMUSE ASEME (PLACE FOR EVENT): *Waterloo, Vietnam, Watergate* jms.

2.8.3b. SÜNDMUS KOHA ASEME (EVENT FOR PLACE): *Battle*, name of the village in East Sussex where the Battle of Hastings was fought (???)

R&K eristavad veel kaks IKM-tüüpi — *Sign and Reference ICM* ja *Modification ICM*, kuid need lõikuvad nii oluliselt eespool toodud juhtudega, et nende identiteet jääb mulle hämaraks ja ma ei suuda neid mingil mõistlikul viisil refereerida.

MENTAALNE LIGIPÄÄS, KAUSSED KÕNEAKTID, MODALITEEDID

Kõrvuti domeenide-skeemide-kategooriate-mõistete-projektsioonide mõõtkavas toimuvate käsitlustega on metonüümiat (sh. kognitivistide töödes) vaadeldud ka pragmaatiliste nurkade alt.

Selles plaanis on keskseks mõisteks nt. *mentaalne juurdepääs* (*mental access*), mis R. Langackeri ühe 1993. a. kirjutise järel on saanud laialt viidatavaks. Kuid Lakoff kirjutas juba oma raamatus “Women, Fire...” (1987) nn. mentaalseist mudelist ja märkis ka seda aspekti: kui meil on “sihtmõiste” A ja metonüümia kaudu “välja öeldud” mõiste B ning nende vahel on nii- või teistsugune assotsiatiivne seos, siis lähtub valik nende vahel ka pragmaatilistest kaalutlustest: “Compared to A, B is either easier to understand, easier to remember, easier to recognize, or more immediately useful for the given purpose in the given context” (lk. 84).

Hästi tuntud on samuti nn. viisakusmetonüümiad, mida pragmaatikas vaadeldi kaudsete kõneaktidena, nt. otseste imperatiivide, ähvarduste jt. tahteavalduste asendamine küsimustega, nagu *Kas Te ei võiks...?*, tähelepanu juhtimisega võimalikele tagajärgedele jne. Neid on käsitletud ka ka kognitivistlike autorite töödes, üsna ulatuslikult nt. Gibbisi raamatus “The Poetics of Mind” (1994).

Seda kaudu me jõuame nn. retooriliste küsimuste juurede, mis on väga sagedased ka nt. vanasõnades, ja siit omakorda mitmesuguste modaalsete asenduste retoorilise kvalifikatsiooni kui üldprobleemi juurde. Selles plaanis pakuvad meile enimat huvi asertoorilise “kõneviisi” seoseid aksioloogilise (hinnangulise, evalvatiivsega) ja deontilise (imperatiivse, preskriptiivsega) — nt. iroonia mõtestub hõlpsasti “aksioloogilise eitusena”.

Senine kognitivistlik figuratiivse kõne teooria on põhilaadilt olnud üsna “ontoloogiline”, modaliteedid tähendavad siin reeglina keelelisi (personaalseid ~ deontilisi ~ episteemilisi) modaliteete. Imperatiivset (deontilist, optatiivset) ja ontoloogilist (deskriptiivset, asertoorilist) modaaltasandit siduv aksioloogiline (evalvatiivne) modaalsus ei oma siin praktiliselt mingit teoreetilist identiteeti, vaid on eri autoritel tõlgendatud mitmesugusteks kaudseteks kõneaktideks, illukotiivseteks komponentideks jne. Olemasolevast kirjandusest ei saa selget pilti, mismoodi osaleb figuratiivse kõne mõtestamisel eesmärgi kategooria, inimlik “mina” kui tahteline, intentsionaalne faktor, kui aktiivne sihiseadlik alge üldse kõigis neis lugematuis projektsioonides läbi lugematute mentaalsete ruumide, kõikvõimalike “inferentside” ja “evokatsioonide” tuletamises saabuvast semantilisest informatsioonist, kust tuleb kõne kurikuulus “illokutiivne jõud” jne.

Meie kontekstis on oluline muidugi esmajoones see, mismoodi modaliteedinihkeid kätkev kujundkõne

tõlgendub metafoori / metonüümia vahekordade plaanis. Meid on harjutatud mõtlema, et eksisteerivad **metafoorid** HAPPY IS UP; HEALTH AND LIFE ARE UP; GOOD IS UP; VIRTUE IS UP jt. — neis oleleb aga seesama emotsioonimetafooridega ühine probleem, mida ülal nimetasime: kas tunnusepaar 'füüsiline/mittefüüsiline' domineerib tunnusepaari 'inimlik/mitteinimlik' üle või vastupidi. Valvemetafoori TIME IS MONEY abstraheringute TIME IS A RESOURCE ja TIME IS A VALUABLE COMMODITY (nt. "Metaphors We Live By", lk. 9) olemuseks on ontoloogilise sisu tühenemine ja aksioloogilise sisu esiletõst. Lakoffi ja Johnsoni moraal- ja Selfi-metafooride käsitluses ("Philosophy in the Flesh", lk. 267–334) on evalvatiivne aspekt kõikjal taas möödapääsematult esile tõstetud.

Eesmärgi, hea ja kurja kategooriad osalevad paratamatult ka metafoori EVENTS ARE ACTIONS kui personifikatsiooni kontseptuaalse põhivormi analüüsides ("More than Cool Reason", lk. 72–85; "The Literary Mind", lk. 26–56) ning toovad opositsiooni 'spontaanne : intentsionaalne' kaudu modaliteetide probleemi uue nurga alt taas metafoorteooria tulipunkti.

Kõik see sunnib küsima: kas metafoorides ongi alati (või valdavaltki) tegemist just ontoloogiliste vastavustega ja kas geneerilistes konstruktsioonides ei mängi üsna universaalset juhtrolli nimelt aksioloogilised samasused?

Teisalt leiduvad Lakoffi nn. metonüümiliste mudelite hulgas "Women, Fire...", lk. 87–88) sellised alaliigid nagu *ideaalid* ja (positiivsed) *musternäited* (*paragons*). Iroonia on loomult "aksioloogiline eitus", mis saavutatakse aga domeenilisi või ontoloogilisi külgi täiesti puudutamata, grammatiliste ja/või intonatsiooniliste vahendite kaudu. Kui kognitiivistlik ka püüda olla, manifesteeruvad metafoor ja metonüümia verbaalses aines paratamatult mingi leksika vahendusel. Kui see leksika on üliväga grammatikaliseerunud ja/või polüsementiline, siis on raske otsustada, kas suhtlemises on üks või mitu domeeni ja millised täpselt.

Veel pessimistlikum on küsimus: kas kogu figuratiivse kõne ala on kaetav metafooriks ja metonüumiaks nimetatavate nähtuste ja nende liidetega? *Oksüümoron*, *paradoks*, *kalambuur*, *absurd* — need peaksid tõenäoliselt olema kohad, kus tavavahendite võimed üles ütlevad. Ühtlasi küünivad need retoorilised ained juba selgesti huumori haldusalale ja toovad sedakaudu kaasa uusi probleeme. Seana Coulsoni jt. sandiegoalaste viimase aja suundumuste põhjal võib öelda, et kognitiivistika ongi hoogsalt laiendamas oma huviringi just naljaainete suunas.